

SZÁMHASZNÁLATI KORPUSZVIZSGÁLAT EGY ELHANYAGOLT KORSZAKRÓL

HORVÁTH LÁSZLÓ*

1. Témaválasztás, előzmények, anyag és módszer

Mint már húsz éve mindig, most is örömmel fogadtam a szegedi nyelvtörténeti konferencia megrendezésének hírére. Úgy éreztem, hogy a jubileumi alkalomhoz olyan téma illik, amely már többször is felbukkant a sorozat történetében. Így esett a választásom a mennyiségjelzők (és hasonló funkciójú elemek) utáni számegegyeztetésre. Ezzel a kérdéskörrel a konferenciasorozat korábbi állomásain Németh Miklós (2007-ben, publikálva: Németh 2008) és Dömötör Adrienne (2009-ben, megjelentetve: Dömötör 2011a) is foglalkozott, jómagam szintén tartottam már Szegeden ilyen tárgyú előadást (2012-ben, l. Horváth 2013a).

A mennyiségjelző jelzett szavának egyes száma a mai magyar köznyelvnek egyik jellemző tipológiai jegye, egyben alapnyelvi öröksége. Az ősmagyarban még minden bizonyonnal kizárólagos egyes szám versenytársaként az ómagyarban latin hatásra a többes szám használata is szokásossá vált. A kétféle egyeztetési megoldás küzdelme sok évszázadon át tartott, és a latin hatás gyengülésével sem szűnt meg. A többes szám alkalmazását egyébként más idegen nyelveknek, elsősorban a németnek a befolyása is erősítette.

A szakirodalomból és mindennapi tapasztalatainkból egyaránt jól ismert tény, hogy a közelmúlt és napjaink köznyelvére a többes számú vagy azzal váltakozó egyeztetés – bizonyos megkövült formáktól (*mindenszentek, minden idők legjobbja* stb.), illetve néhány speciális esettől (például az *összes* és a *többi* utáni számhasználatról) eltekintve – már egyáltalán nem jellemző, vagyis a nyelvhasználat lényegében visszatért a nyelvemlékes korok előtti kerékvágásba. (A mennyiségjelzős szerkezetek történetéről összefoglalóan l. pl.: Horváth 2003, 2018: 187–188; – a 20. századi köznyelvi egyeztetési normát, a kivételeket és az említett ingadozást illetően: Rácz 1968: 343, 1980: 260, 1991: 56; Tompa 1985a, 1985b, valamint Imre 1953; Elekfi 1955; – a nyelvjárásokra vonatkozólag: Rácz 1980: 260–264, 1991: 58; Hegedűs 2001: 366; Dömötör 2011b: 162.)

Vajon mikortól vált ismét (szinte) egyeduralgódóvá az egyes szám? Dömötör Adrienne-nek a konferencia-előadásból kinőtt diakrón vizsgálata (2011b) azt igazolta, hogy a 19. század közepéig a többes szám alkalmazása még nem mondható jelentéktelennek. (A továbbiakban a Dömötör-tanulmányok közül csak erre a teljesebb változatra hivatkozom.)

Mivel az azután következő évtizedekről még nem készült felmérés, a mostani előadás ezen a hiányon igyekszik enyhíteni. Abban a reményben teszi ezt, hogy legalábbis közel juthat annak a meghatározásához, mikor állhatott (lényegében) helyre az egyes

* MTA Nyelvtudományi Intézet

szám egyeduralma. A válaszadáshoz a terjedelmes, műfaji szempontból heterogén összetételű nagyszótári korpuszt, pontosabban a Magyar történeti szövegtár 1851 és 1900 közötti szakaszának vallomását hívom segítségül. (Ilyen tárgyban nem először fordulok ehhez a szövegtárhoz; vö. Horváth 2013a.) – Tanulmányom példáit az MTSzt. nyomán idézem. Részletes forrásjelzést nem adok mellettük, a hiányzó bibliográfiai információkat az érdeklődő könnyen megtalálhatja magában a szövegtárban.

A vizsgálatnak közvetettebb, általánosabb célja is van. Bár a konkrét témát szem előtt tartva ugyancsak nagyon fontosnak tartom, hogy a vizsgálódás végre a 19. század második felére is kiterjedjen, szintén jó alkalom kínálkozik ezzel arra, hogy felhívjam a figyelmet egy olyan korszakra, amelyet a nyelvtörténeti kutatások többnyire meglehetősen elhanyagolnak. – Itt szeretném megemlíteni, hogy az iménti kijelentésem általános érvényessége ellenére éppen a szegedi konferenciasorozat történetében akadnak olyan esetek, amelyekben a kutató mégis a 19. század második feléből választotta vizsgálata tárgyát, jóllehet ezek inkább kivételesnek tekinthetők (Németh Luca 2015, valamint Horváth László 2011).

Mostani elemzésem egyben annak a félig-meddig kimondott ígéretnek a beváltása, amelyet egy korábbi tanulmányom kitekintő szakaszában tettem (Horváth 2015: 489). Az akkori diakrón számegegyeztetési vizsgálatom két olyan történeti korpusz anyagán alapult, amelyek – az MTSzt.-hez hasonlóan – az MTA Nyelvtudományi Intézetében épülnek: az egyik az Ómagyar korpusz (= ÓmK.), a másik pedig a Történeti magánéleti korpusz (= TMK.¹). A mostani felmérésem tehát a sort folytató, harmadik korpuszvallomásnak tekinthető: az ómagyar és a (TMK.-val képviselt) középmagyar után az újmagyar korszakból.

Azt is mondhatjuk, hogy a három korpusz egy-egy szinkrón metszetet kínál diakrón összevetésre. Az összehasonlíthatósággal kapcsolatban azonban felvetődnek bizonyos aggályok. – Egyrészt kifogásolható, hogy ezek a metszetek túlságosan tág időszakokra terjednek ki, így szinkrón voltukat illetően okot adnak a kételkedésre. Nem vitás, hogy szinkrón metszetekről itt csak tágabb értelemben beszélhetünk, olyanféléképpen, ahogyan azt például A magyar nyelv történeti nyelvtana teszi (a mennyiségjelzők fejezeteként onnan vö. S. Hámori 1995). Az ómagyar korból rendelkezésünkre álló anyag miatt részben kényszer is ez a szinkróniafelfogás. A középmagyar kort illetően jobban megközelíthető a szinkrón metszet klasszikus formája, mivel Dömötör Adrienne (2011b: 165–166, 169–170) időbeli szakaszokra is bontotta az odatartozó forrásanyagot, én pedig szintén ezt tettem a TMK.-val (Horváth 2015: 484–489). A 19. század második fele is hosszabb annál, semhogy tipikus szinkrón metszetről beszélhessünk; ezen a gondon a szükséges pontokon úgy enyhítettem, hogy a vizsgált időszakot elosztottam két századnegyedre, azaz a 19. század harmadik és negyedik negyedére. – Másrészt hátrányt jelenthetnek az összehasonlításakor a korpuszok összetételében megmutatkozó műfaji különbségek, hiszen nem lehetünk biztosak abban, hogy a diakrónnak vélhető eltéréseket nem

¹ Ennek az utóbbi, morfológiailag elemzett szövegtárnak a készítése és bővítése Dömötör Adrienne vezetésével folyik a *Versengő szerkezetek a középmagyar élőnyelven: változók elemzésén alapuló megközelítés* című, K 116217. számú NKFI-projektumnak a keretében. Ebben a munkálatban én is tevékenykedem, a konferencián való részvételemet és tanulmányom megjelentetését pedig ez a projektum támogatta.

inkább az effajta differencia okozza-e. Ebben a vonatkozásban az ómagyar korral kapcsolatban megint csak kényszerhelyzetben vagyunk. A középmagyar korra nézve Dömötör Adrienne vizsgálata (2011b) és az anyém (Horváth 2015) műfaji szempontból kiegészíti egymást. A 19. század második felének kutatásához anyagot szolgáltató MTSzt. pedig – mint említettem – terjedelmes és vegyes összetételű, így a lehetőségekhez mérten hű képet adhat a kor nyelvhasználatáról, legalábbis az írásbeliségről.

A mennyiségjelzős és velük rokon szerkezetek statisztikai felmérésekor nagyon fontos a jelzett szóval képviselt denotátum megszámlálhatóságának szempontja. A történeti grammatikai szintézisben a különben értékes fejezetből (S. Hámori 1995) ez hiányzik. Ezzel kapcsolatban Dömötör Adrienne joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy „az egyes szám / többes szám váltakozás nem valósulhat meg mechanikusan mindenféle szerkezetben, hiszen vannak olyan típusok, amelyekben csakis egyes számú lehet az alaptag. Ha a váltakozás valós arányaira vagyunk kíváncsiak, az ilyen adatok nyilvánvalóan nem keverhetők be a kétesélyesek közé” (Dömötör 2011b: 162). Ő természetesen ezt a fontos módszertani elvet érvényesítve végezte el a saját lemezét, akárcsak egy korábbi tanulmányban E. Abaffy Erzsébet (1964: 157–161), valamint egy résztemára vonatkozólag – Imre Samunak egyébként érdekes, színvonalas cikkével (1953) vitatkozva – Elekfi László (1955).

Elekfi, E. Abaffy és Dömötör példáját követve magam is lényegesnek tartottam, hogy vizsgálataimban (Horváth 2013a, 2015) figyelembe vegyem a szerkezeti alaptag megszámlálhatóságának szempontját, és mostani tanulmányom anyagának gyűjtésekor sem tértem el ettől. A megszámlálhatatlanság miatt kihagyásra ítélt szerkezetek típusai lényegében megegyeznek Dömötör Adrienne (2011b: 162–163) csoportjaival. Kimaradtak tehát az olyan szintagmák, amelyekben az alaptag anyagnév vagy többes számban nem használt elvont főnév, mértéknév (beleértve a pénznemeket is), mértéket jelölő főnév jelzői szerepben vagy bizonyos időegységeknek a megnevezése. – Néhány példa a kimaradt adatok közül: „Az elhatározás / Gyaníthatón *sok verbe* fog kerülni” (1854: Vörösmarty Mihály ford.: Shakespeare: Lear király); „Midőn a nap délről éjszának pályáz, legközelebb van ugyan hozzánk; de minthogy sugarai haránt esnek, *kevés tüzerőt* fejthetnek ki, s e fényes égi test rövid ideig marad szemünk előtt” (1854: Gazdasági Lapok. Hetilap); „*ahány krajcár*, annyi felé gurul” (1858: Vajda János: Az utcaseprő fiú. Novella); „s nem *nyolcz tál ételben* keresni a jólétet” (1852: Kuthy Lajos: Érdembér. Novella); „Kérlek kedves Miklós pajtás, számoljunk össze, s fizess ki azt a kis hátrálékot, mert a vasut *nyolc órakor* indul!” (1875: Tóth Ede: A tolonc. Dráma).

A megszámlálhatóság szerinti szűrést annak ellenére is okvetlenül szükségesnek tartom, hogy – Dömötör Adrienne-hez (2011b: 162) csatlakozva – elismerem: az adatok olykor megtréfálhatják a kutatót: az egységesnek hitt típusokban is találkozhat többes számú ellenpéldákkal. Most kettőt idézek az ilyenekből: „Schmukkné [...] diákoknak adott szállást havi *négy forintokért*” (1897: Papp Dániel: A paraszt. Novella); „Egy lat tojásból kelt selyem hernyó élete utolsó *tíz napjaiban*, tehát mikor legnagyobb, mintegy 200 négyszög láb téren fér el” (1856: Benkő Dániel ford.: Stephens: Mezei gazdaság könyve). – Az efféle adatokkal kapcsolatban teljesen megnyugtató megoldás nincs. Én – akárcsak előző korpuszvizsgálatomban (Horváth 2015) – „pozitív diszkriminációval” kezeltém őket, azaz helyet kaptak a statisztikámban, szemben egyes számú megfelelőikkel.

Megmaradtam tehát a korábbi véleményemnél: „ez kisebb hiba annál, mint ha például az egyes számú mértéknevek »elárasztanak« a statisztikát” (Horváth 2015: 479). – Itt szeretném megjegyezni, hogy a tanulmányom egyik lektora szerint a pénznemeket talán ki lehetne venni a megszámlálhatatlanok köréből, hiszen másképpen viselkednek, mint például az anyagnevek. Észrevételét megalapozottnak tartom: a pénznemek kizárásáról hozott döntésem vitatható. Az általam választott megoldást részint az indokolja, hogy nem akartam eltérni a korábbi tanulmányaimban követett úttól, ezért a pénznemek kezelését most is a mértéknevekéhez igazítottam. Gondot okoz az is, hogy a szövegekben a pénznemek nemegyszer rövidítéssel szerepelnek, és ennek az egyes vagy többes számú olvasatában nem lehetünk biztosak. Ami pedig a pénznemek többes számban egyeztetett képviselőit illeti, az ilyen adatok a fentebb említett pozitív diszkrimináció jegyében helyet kaptak a statisztikámban.

Az előző felmérésemhez (Horváth 2015) és a szakirodalmi szokáshoz igazodva a mostani tanulmányomban is külön-külön (de persze az összevetésről sem megfeledkezve) tárgyalom a határozott számnevek és a határozatlanok utáni számhasználatot. Az utóbbi csoport vegyes összetételű: határozatlan számnevek, számnévi névmások, valamint a számneveknek, a névmásoknak és a mellékneveknek a határozónájához tartozó szavak találhatóak benne; sőt olyanok is, amelyek valódi mennyiségjelzőknek nem nevezhetők, jóllehet természetesen van közülük a mennyiség kifejezéséhez (*némely, csupa*).

Mivel az anyaggyűjtést nem folyamatos olvasással, hanem az elektronikus korpusz lehetőségeivel élve és hozzájuk alkalmazkodva végeztem, le kellett mondanom arról, hogy a morfológiailag és szintaktikailag elemzetlen szövegtár minden mennyiségjelzős szerkezetét megtaláljam. A keresőprogramhoz intézett kérdéseket csak a vizsgálatba bevont jelzőknek mint keresőszóknak a beírásával tehettem fel, a program pedig az általa megtalált adatok listájával válaszolt. A keresőszók körének kiválasztását a korábbi vizsgálatomhoz (Horváth 2015: 478) igazítottam, csupán az *összes* került be társai mellé „újoncként”. – A keresőkérdések beírásakor ügyeltem arra, hogy a határozott számneveknek ne csupán a betűvel, hanem a számmal írt adatai is bekerüljenek a találati listákba. Figyeltem arra is, hogy bizonyos írás- és alakváltozatok (*kilencz, nehány, özsves* stb.) ne rekedjenek ki a listákból, de ebben természetesen nem törekedhettem a teljességre.

A keresőszók kiválasztásán kívül a listákbeli találatok megrostálására is szükség volt. Ezt a munkát „manuálisan” (azaz saját kezemmel, szememmel és agyammal) kellett elvégezni. Az egyes listákból egyrészt ki kellett szűrni azokat az adatokat, ahol a keresőszó nem mennyiségjelzői funkciójú. Másrészt szükség volt a fentebb említett, megszámlálhatóság szerinti szűrésre is. Az egyidejűleg elvégzett, de kétfajta rostálás után összesen 28 257 adatot használhattam fel statisztikáimhoz, de a szűrés közben természetesen ennél sokkal több listaelemet kellett megítélnem. Mindebből látható, hogy a korpusz megléte és keresőprogramja óriási segítség az embernek, de nem mindent megoldó csodafegyver.

2. A határozott számnevek utáni egyeztetés

A határozott számnevek közül 20 került be vizsgálatom szereplői közé. Az MTSzt.-nek a 19. század második felébe tartozó szakaszában a szűrésekkel összesen 9316 adatot találtam rájuk. Az adatszámokat és a százalékarányokat az 1. táblázat mutatja be.

1. táblázat: A határozott számnevek utáni számhasználat

Határozott +	Egyes	%	Többes	%	Összesen
<i>két</i>	4923	99,41	29	0,59	4952
<i>három</i>	1315	98,65	18	1,35	1333
<i>négy</i>	662	98,22	12	1,78	674
<i>öt</i>	305	98,71	4	1,29	309
<i>hat</i>	263	99,25	2	0,75	265
<i>hét</i>	185	98,40	3	1,60	188
<i>nyolc</i>	153	96,23	6	3,77	159
<i>kilenc</i>	69	98,57	1	1,43	70
<i>tíz</i>	183	96,83	6	3,17	189
<i>tizenkét</i>	160	98,16	3	1,84	163
<i>húsz</i>	84	100,00	–	–	84
<i>harminc</i>	48	100,00	–	–	48
<i>negyven</i>	27	100,00	–	–	27
<i>ötven</i>	63	96,92	2	3,08	65
<i>hatvan</i>	32	96,97	1	3,03	33
<i>hetven</i>	16	100,00	–	–	16
<i>nyolcvan</i>	15	100,00	–	–	15
<i>kilencven</i>	7	100,00	–	–	7
<i>száz</i>	315	97,22	9	2,78	324
<i>ezer</i>	370	93,67	25	6,33	395
Összesen	9195	98,70	121	1,30	9316

A táblázat az egyes számú egyeztetés elsöprő fölényéről tanúskodik: a teljes adatmennyiséget tekintve csupán 1,3%-nyi a többes számúak részesedése.

Ha a jelzőkre külön-külön tekintünk, megállapíthatjuk, hogy mellettük az egyes szám képviselése 93 és 100% közötti. A kép tehát egységes, a kis különbségek zömmel esetlegesek. Talán csak az nem véletlen, hogy éppen az *ezer* mellett a leggyakoribb a többes számú egyeztetés. Jelentése ugyanis a legtöbbször nem '999 + 1', hanem 'nagyon sok'. Ez a számnév tehát a határozatlanokhoz közelít, azok után pedig sűrűbben jelenik meg a többes szám, mint a határozottakat követően (l. a 3. pontban).

Az ide tartozó szintagmák több mint felében a *két* szerepel mennyiségjelzőként, így hatalmas befolyása van az összképre. Ez azonban – látva az arányok egységességét – biztosan nem okoz torzulást.

Az egyes szám használata – helykímélés céljából és érdekesség híján – nem illesztérem példák. A többes számú egyeztetés szemléltetésére viszont, ahol ez előfordul, idézek egy-egy adatot: „Az ütőpárt akkor is elbukik, ha tagjaik közül a *két métások*

egyike által kifutása közben a kiálló hely és a nagy külső méta között, valamint befutás közben a külső méta és az ugró méta között megdobatik” (1885: Porzsolts Lajos: A magyar labdajátékok könyve); „Keletnek *három bölcsei* / Érték a csillagot” (1857: Tárkányi Béla József: Uj csillag. Költemény); „aki egy nőt háta mögött rágalmaz, aki azt nem hallja a *négy falai* között, s nem védelmezheti magát, mert nincs kardja, az egy gyáva” (1869–1872: Déryné Széppataki Róza emlékezései); „Őrizd meg *öt érzékeidet*” (1854: Vörösmarty Mihály ford.: Shakespeare: Lear király); „Már akkor írások jönnek Jánossal a *hat birkákról*” (1898: Tömörkény István: Vallatás. Elbeszélés); „A fő ítélőszéket a királyi tanács *hét tagjain* kívül hat nemes képezendi” (1861: Szalay László: Magyarország története); „Kevélyen vittem be hónom alatt *nyolc aktáimat*” (1883: Mikszáth Kálmán: Az én első principálisom. Elbeszélés); „Kilencz a *kilencz karangyalok!*” ([katekizmusféléből], 1881: Kalocsai Néplap. Hetilap); „Inkább *tíz körmeimmel* ásnám ki keblemből szívemet, mintsem egy másodperczig tudja feledni a multat...” (1858: Kemény Zsigmond: A rajongók. Regény); „Különösen a *12 napokat*, karácson estéjétől január 5-ig veszik figyelembe” (1854: Gazdasági Lapok. Hetilap); „Boma, Dél-Afrika egyik legnagyobb rabszolgá-vására, a Zaire folyam éjszakai partján egy szelid fölemelkedésű sík téren fekszik, s mintegy *50 rabszolgakereskedő-házakból* áll” (1857: Magyar László útlevele); „A hetek napokra, a napok 10–12 órára oszlottak, az »órák« századost jelentettek, kiknek *60*, vagy több *perceik*, s szaporodtával másodpercei, vagy közlegényei voltak” (1870: Orbán Balázs: A Székelyföld leírása); „Az apa – mint minden *száz apák* kilenczvenkilencze – nem helyeslé Helén tettét” (1853: Karacs Teréz: A végrendelet. Regény); „*Ezer kínok* gyötröttek!” (1869–1872: Déryné Széppataki Róza emlékezései).

A példasorból kitűnik, hogy a többes számú adatokat tartalmazó írások műfaji skálája széles. Érdemes azonban megjegyezni, hogy például az egyházi nyelv (a latin hatás megőrzőjeként) kedveli a többes számot. Természetesen az is elmondható, hogy bizonyos szerzők szívesen élnek ilyen egyeztetéssel: a szépirodalom klasszikusai közül Vörösmarty Mihály, Kemény Zsigmond és Tömörkény István; a Székelyföldet bemutató Orbán Balázs, Magyar László Afrika-kutató, Déryné Széppataki Róza, valamint a 19. századi nőnevelés jeles személyisége, Karacs Teréz.

Hogyan illik a 19. század második feléből való korpusz vallomása az eddig ismert nyelvtörténeti képbe?

A magyar nyelv történeti nyelvtanának fejezetírójaként S. Hámori Antónia (1995: 355) a kései ómagyarban a határozott számnevek után használt egyes szám részesedését (az alaptagokat megszámlálhatóságuk szerint nem rostálva) a kétharmadosnál valamivel nagyobbban találta. Dömötör Adrienne (2011b: 164) és én (Horváth 2015: 480–481) azt tapasztaltuk, hogy abban a korszakban az alaki (egyes számú) és értelmi (többes számú) egyeztetés aránya forrásonként erősen különbözik.

A középmagyar korból gyűjtött, vegyes összetételű anyaga alapján Dömötör Adrienne (2011b: 165) azt állapíthatta meg, hogy – a kétségtelenül gyengülő, de nem szűnő latin befolyás ellenére – a többes szám alkalmazása feltűnően visszaszorult a kódexirodalomhoz képest. Kiemelte egyrészt azt – E. Abaffy Erzsébet (1964: 160) és Németh Miklós (2008: 148) vizsgálataira is hivatkozva –, hogy a latin hatásnak kevésbé kitett műfajokban különösen ritka a többes szám használata; másrészt pedig azt, hogy a korszakon belüli évszázadokat tekintve nemigen változtak az egyeztetési arányok. – A

TMK. anyagát vizsgálva (Horváth 2015: 484–485) Dömötör Adrienne elemzéséhez hasonló eredményre jutottam. Megállapíthattam, hogy a többes számú egyeztetés részese-dése átlagban alig haladja meg a 10%-ot, a boszorkányperekben is ekkora, a misszili-sekben pedig általában még kisebb. A középmagyar kor szakaszai között én sem találtam különbséget.

Az újmagyar kor első feléből saját maga által összeállított, vegyes összetételű korpuszt vizsgálva Dömötör Adrienne (2011b: 166–167, 173) lényegében nem talált nagy eltérést a középmagyar korhoz képest: bár egyes forrásokban az egyes szám alkalmazása kizárólagos, az átlagot tekintve a többes szám egyáltalán nincs eltűnően.

Ehhez viszonyítva a 19. század második felének korpusza határozott elmozdulást jelez az egyes számú egyeztetés felé.

Tovább folytatódik ez az út, ha összevetjük a korpusznak a harmadik és az utolsó századnegyedre eső részét. (Ezeket így jelölöm: 19/3. és 19/4.) A 19/3.-ban 4761 : 80, míg a 19/4.-ben 4434 : 41 az egyes és a többes számú egyeztetés aránya. Százalékban kifejezve ez 98,35 : 1,65, illetve 99,08 : 0,92. Ez azt jelenti, hogy a 19. század végén a többes szám képviselője már az 1%-ot sem éri el, a csökkenés pedig az előző századnegyedhez képest szignifikáns. Ezzel a folyamat elérkezett az egyes szám 20. (és 21.) szá-zadi egyeduralmának a küszöbére. Talán csak annyi a különbség, hogy a 19. század vé-gén még valamivel nagyobb lehetett az esélye a kivételes többes számú forma felbukkanásának, mint később.

3. A határozatlanok utáni egyeztetés

A „határozatlanok” néven összefogott csoportból, amelyet határozatlan számne-vek, számnévi névmások és hozzájuk hasonló funkciójú szavak alkotnak, 21-et válasz-tottam be vizsgálatom szereplői közé. Az MTSzt.-nek a 19. század második felébe tartozó részében a szűrésekkel összesen 18941 adatot találtam rájuk, vagyis a határozott számnévi jelzős szerkezeteknek több mint a kétszeresét.

Az adatszámokat és a százalékarányokat a 2. táblázat mutatja be.

2. táblázat: A határozatlanok utáni számhasználat

Határozatlan +	Egyes	%	Többes	%	Összesen
<i>sok</i>	2498	91,30	238	8,70	2736
<i>több</i>	1501	80,96	353	19,04	1854
<i>kevés</i>	341	89,74	39	10,26	380
<i>számos</i>	316	65,15	169	34,85	485
<i>számtalan</i>	92	52,87	82	47,13	174
<i>annyi</i>	642	92,37	53	7,63	695
<i>ennyi</i>	100	94,34	6	5,66	106
<i>hány</i>	168	98,82	2	1,18	170
<i>mennyi</i>	315	96,92	10	3,08	325
<i>ahány</i>	51	100,00	–	–	51
<i>amennyi</i>	23	95,83	1	4,17	24
<i>minden</i>	7562	88,72	961	11,28	8523
<i>valahány</i>	6	85,71	1	14,29	7
<i>valamennyi</i>	203	78,08	57	21,92	260
<i>néhány</i>	989	96,58	35	3,42	1024
<i>sokféle</i>	58	60,42	38	39,58	96
<i>mindenféle</i>	149	51,56	140	48,44	289
<i>összes</i>	40	8,75	417	91,25	457
<i>többi</i>	268	31,68	578	68,32	846
<i>némely</i>	206	54,21	174	45,79	380
<i>csupa</i>	25	42,37	34	57,63	59
Összesen	15 553	82,11	3388	17,89	18 941

Az egyes szám használata ebben a körben szintén vitathatatlanul uralkodik, de fölénye korántsem olyan elsöprő, mint a határozott számnevek után: az egyeztetések 18%-a többes számú. Az egyes mennyiségjelzők (és hozzájuk hasonló funkciójú szavak) melletti arányok egyáltalán nem egységeseek.

Itt csak egyetlen olyan jelző akad, amely után az egyes szám alkalmazása kizárólagos: az *ahány* vonatkozó névmás. Nyilván nem véletlen, hogy több más számnévi névmás mellett is 10% alatti a többes szám képviselője. Egyet-egyed idézek a szórványos példák közül: „Mint *annyi* apró *lég-hajósok* / Az ég csendes szellőiben, / Őseidhez, átevezhetnek / A messze kéklő bérczeken” [ti. magzataid] (1853: Tompa Mihály: A virágok tündére); „ki őrzött meg téged, oh ember *ennyi förtelmek* közt ily szűzen és ily tisztán?” (1862 e.: Szemere Bertalan: Kölcsey emlékezete); „*Hány fajankókra* mosolyog szemed?” (1881 e.: Szemere Miklós: A szerencse istenasszonyához. Költemény); „*mennyi* bátorító s rendre utasító *jeleket* nem találunk és képzelünk fölmerítve vagy betemetve Stephania arczkifejzésén!” (1853: Kemény Zsigmond: Ködképek a kedély láthatárán. Regény); „s ime vele szemközt egy ismeretlen törpeség, ugyanannyi hiányokkal, mint *amennyi előnyökkel* Jókai bír” (1872: Tóvölgyi Titusz: A magyar ellenzék küzdelmei); „Csakhamar tehát *néhány embereimtől* kísérve, a küldöttekkel együtt utnak indulék” (1857: Magyar László útlevele).

A *valahány* mellett is csak egyszer bukkan fel a többes szám: „A gyomor szükségletért harcoltunk, *valahány eszkimók* vagyunk, évezredekem keresztül, de végül kifogyunk a főkából és elveszünk, megsemmisülünk, mintha sosem is léteztünk volna” (1900: Palágyi Menyhért: Madách Imre); igaz, egyes számú adatból is kevés van.

Nagyobb figyelmet érdemel az, hogy a százas nagyságrendű adatszámokkal képviselt *valamennyi* mellett az eseteknek csaknem a negyedében találunk többes számot. Egy a példák közül: „A szépnek szemlélete által *valamennyi* szellemi *tehetségek* igénybe vétetnek” (1876: Beniczky Irma: Gyakorlati széptan). – A többes szám viszonylag gyakori megjelenésének okát talán a *valamennyi* többféle jelentését figyelembe vevő, differenciált elemzés tisztázhatná.

Differenciálással a *sok* esetében is meg lehetne próbálkozni, ugyanis a melléknévszerű ’sokféle, többféle’ jelentés feltehetőleg jobban kedvez a többes szám használatának, mint a ’nagy mennyiségű’ (vö. E. Abaffy 1964: 161; Dömötör 2011b: 168). A jelentések pontos és közvetlen elválasztásának nehézségei miatt azonban erről, akárcsak korábban (Horváth 2015: 483), lemondtam.

Az ÓmK.-ban a *sok* mellett még a többes szám volt fölényben (Horváth 2015: 482), ez azonban abból is adódhat, hogy melyek azok a kódexek, amelyek a felméréskor részei voltak a korpusznak. A TMK. már az arány megfordulását mutatja: a *sok* után 37% benne a többes szám képviselése (Horváth 2015: 487). A 19. század második felére pedig ez a részesedés 10% alá csökkent. Egy a szórványossá vált példából: „Milly kéj leende, ha sorsom engedé, illy férfival társulva orvoslandani ama *sok világtalanokat*, kik rangi szabályait nem merészkedvén átlépni, egyetlen létüket az emberiség szeretetétől elkorlátoló czifra nyügben raboskodják át!” (1853: Karacs Teréz: A végrendelet. Regény).

A *több* jelzőjű szerkezetek szintén megérdemelnék a differenciált vizsgálatot, hiszen lehet fontossága annak, hogy a ’valaminél nagyobb mennyiségű („sokabb”)’ jelentéssel van-e dolgunk, vagy pedig a ’néhány, bizonyos mennyiségű’-félével. Mindenesetre a 19. század második felének korpuszában a *több* utáni többes számnak a részesedése jóval nagyobb, mint a *sok* utánié: megközelíti a 20%-ot. Az egyik ilyen példa: „– No nézze bácsi ezen szép sárgás-fejér alvó hernyót – innen ráncos fejbőrétől kezdve két oldala mellett nyúlik faráig pókhálóhoz hasonló két selyemszál; ezen szalak [!] a fara alatt levő levélhez vannak erősítve – vizsgáljon meg bácsi *több hernyót*, mindeniken felfogja ezt találni” (1851: Fiatalság Barátja. Folyóirat).

Érdekes a *több* (mint a *sok* középfoka) utáni egyeztetés diakrón hullámozása: az ÓmK.-ban az egyes számnak, míg a TMK.-ban a többesnek a használata volt határozott fölényben (Horváth 2015: 482, 485), a 19. század második felének korpuszában pedig újra az egyes számé a vezető szerep. Lehet, hogy ez összefügg a TMK.-beli szövegek műfajával (levelek, boszorkányperek). Lehetséges azonban az is, hogy a TMK.-ban gyakori ’többi’ jelentésű *több* analógiája vitte el a *sok* középfokát képviselő *több* szerkezetét a többes szám felé. A *több* ’többi’ után mind az ÓmK.-ban, mind a TMK.-ban 80%-on felüli a többes szám részesedése (vö. még E. Abaffy 1964: 158). A 19. századi anyagban viszont egyetlen ilyen adatra bukkantam; igaz, ez szintén többes számú: „A centralisták [...] bevallott irányul hirdették, az országgyűlésnek nagy hatalmat szerezni, hogy ez a közigazgatás *több ágainak* meghatározó irányt adhasson” (1851: Csengery Antal: A közigazgatásról).

A *kevés* mellett – S. Hátori Antónia megfigyelésével (1955: 355) összhangban – már az ÓmK.-ban is az egyes szám uralkodik, a TMK.-ban pedig még erősebben dominál (Horváth 2015: 482, 487). A most vizsgált korpuszban a többes szám részesedése nagyobb mind a középmagyar korinál, mind a *sok* utáninál: 10%-nyi. Az ilyen adatok egyike: „Elmúlt Kassán a zajos farsang, s bekövetkezett a nagybőjt, szép, meleg napokat ígérő langyos, engedékeny szellőjével, melynek melege csakhamar fölolvasztotta a még imitt-amott a hegyeken, az árnyékban itt-ott megüledett *kevés hófuvalmakat*” (1869–1872: Déryné Széppataki Róza emlékezései).

A *számos* és a *számtalan* közül csak az utóbbi van meg az ÓmK.-ban, az egyes és többes számú egyeztetés egyensúlyával (Horváth 2015: 482). A TMK.-ban a *számos* mellett a többes szám kizárólagos, a *számtalan* után pedig az egyes szám a gyakoribb, de mindkét mennyiségjelző előfordulási száma olyan csekély, hogy valódi statisztikai értékelésre nem alkalmas (vö. Horváth 2015: 487). – A 19. század második fele viszont bőven elegendő adatot kínál. Mindkét jelző után az egyes számú egyeztetés van főlényben, de a többes szám használata jóval meghaladja a korpusz átlagát: a *számos* melletti adatoknak több mint a harmada ilyen, a *számtalan* mellettieknek pedig majdnem a fele. Egy-egy példa a többes számra: „*Számos törvények*, koronázási *diplomák* biztosíták ez ország függetlenségét, alkotmányosságát” (1851: Csengery Antal: A közigazgatásról); „Az önnön akarat *számtalan hibák s tökéletlenségek* forrása” (1887: Nogáll János: Lelki kincstár. Vallási értekezés).

A *minden* – akárcsak a régebbi korok korpuszaiban (Horváth 2015: 482, 487) – itt is vezető szerepet játszik: a határozatlanok csoportjának összes adata közül az ÓmK.-ban 71%, a TMK.-ban 37%, a most vizsgált korszakban pedig 45% képviseli ezt a jelzőt. Ebből adódóan a *minden* mindhárom esetben nagy hatással van a statisztika összképére. Nem vitás, hogy ezért is, más okokból is (vö. E. Abaffy 1964: 159–160; Dömötör 2011b: 169) megérdemelné a jelentések szerinti (‘minden egyes’, ill. ‘összes’), differenciált vizsgálatot (figyelemmel az idegen nyelvi befolyás lehetőségére, l. pl. a német *jeder* és *alle* kettősségét), ez azonban természetesen külön tanulmányt igényelne.

Diakrón elemzése során Dömötör Adrienne (2011b: 169–172) azt tapasztalta, hogy a *minden* mellett mindegyik korszakban ritkább a többes szám alkalmazása, mint a határozatlanok (nála: „nem határozott számnevek”) kategóriájának egészében. A saját felmérésében (Horváth 2015: 482–483, 486–487) az ÓmK. ezt nem erősítette meg, mivel benne a *minden* utáni egyeztetési arány lényegében megegyezik a kategória átlagával (a *minden* 70%-ot meghaladó képviselőre gondolva ez nem csoda!); a TMK. viszont alátámasztotta (vö. még Németh Miklós 2008: 147–149).

A többes számnak a *minden* utáni használata az ÓmK.-ban még 47%, a TMK.-ban 29%, a 19. század második felében pedig már csak 11%. Ez is kisebb a kategória átlagánál. Egy szépirodalmi adatot idézek az MTSzt.-ből: „A lord ámulva tekintett a papírra, hol megbecsülve találta mellűitől és óralánczaitól kezdve a burnótszelenczékig *minden* drágább *ékszerreit s ritkaságait*” (1851: Kemény Zsigmond: Sziv örvényei. Regény). Egy másik példát pedig azért mutatok be, mert a ma is szokásos *minden idők legjobbjá* típusúakra emlékeztet, csakhogy különlegesebb, szebb náluk: „Bölcselmi tekintetben: Hamlet az értelemnek, Othello a szenvedélynek, Lear az egyetemes emberi

életnek szomorujátéka, s *minden tragoediák koronája*” (1853: Egressy Gábor: Lear király. Színháztudományi írás).

A *sokféle* és a *mindenféle* az ÓMK.-ban csak egy-egy adattal szerepel; a TMK.-ban a *sokféle* után a többes számnak van kétharmados többsége (szemben a *sok* viselkedésével), míg a *mindenféle* után az egyes számnak (összhangban a *minden*-ével) (Horváth 2015: 482, 487–488). A 19. század második felének korpuszában (már sokkal tekintélyesebb adatszámot figyelembe véve) azt láthatjuk, hogy a többes szám kisebbségben van, de gyakori: a *sokféle* után 40% a részeseése, a *mindenféle* mellett pedig majdnem eléri az adatok felét. Ezek az értékek tehát jóval felülmúlják a *sok* és a *minden* mellettiket, szinte biztosan a melléknéviség irányába terelő *-féle* utótagnak köszönhetően. A többes számú példák egy-egy képviselője: „Az itteni indiánok épen ugy, mint a Sioux és Kansas neviük (kiknek területén át utaztunk) tetemes mennyiségű földet művelnek, hol ezen háromféle növényt termesztik saját szükségükre; különösen kukoriczából igen *sokféle* és izletes *ételeket* tudnak készíteni” (1858: Xantus János útlevele); „Mert az elszaporodott fővárosi saját, melynek egy része *mindenféle* mesterkélt *eszközöket* fölhasználta arra, hogy vagy előfizetőket szerezzen, vagy az eddigieket megtartsa, minden ilyen szünet alatt gondoskodik expediensről, mellyel kisegítse magát az unalom napjaiban” (1880: Mikszáth Kálmán: Szeged, 1880. aug. 27. Cikk).

Az *összes*, a *többi*, a *némely* és a *csupa* utáni számhasználat új- és újabb magyar kori történetével behatóan foglalkoztam egy korábbi szegedi konferencián (Horváth 2013a) az MTSzt. teljes (akkor 1772-től 2000-ig terjedő) anyaga alapján. Tüzetes elemzéssel mutattam be, mely esetekben lehetséges a számváltakozás, és hogyan módosultak a váltakozási arányok a vizsgált periódusban. A felsorolt szavak melletti számhasználatot egy másik, 20. századi drámákon alapuló egyeztetési vizsgálódásomba is bevontam (Horváth 2013b: 188–189). – Most az alaposabb szegedi elemzésre (Horváth 2013a) visszautalva csak röviden említem meg a számváltakozást meghatározó jegyeket.

Az *összes* utáni egyeztetés részletes történeti vizsgálatok (Horváth 2013a: 70–77) elsősorban Elekfi László vitacikke (1955) volt segítségemre, amellyel Imre Samu szintén értékes írásához (1953) fűzött megjegyzéseket. A vita nyilvánvalóvá tette, hogy érdemes kiemelni azt a tényt: az *összes* először (a 19. század második negyedétől) főleg ’egész, teljes’ jelentésben fordult elő, és ebben a funkciójában kizárólagos volt és maradt mellette az egyes szám, tekintettel a jelzett szó denotatívumának megszámlálhatatlanságára. Elekfi az elemzésében rávilágított ennek a jelentésnek a visszaszorulására és a ’minden’ előtérbe kerülésére. Diakrón korpuszvizsgálatom alátámasztotta ezt a vélelményt. A ’minden’ jelentés a 19. század utolsó negyedében vette át az ’egész’-től a vezető szerepet. Mindemellett a ’minden’ jelentésű *összes* után kezdettől fogva és hosszú ideig a többes szám alkalmazása volt jellemző, és a korpuszadatok tanúsága szerint csupán az 1960-as években billent át a mérleg az egyes szám oldalára. (Dránavizsgálatom is arra mutatott, hogy a fordulat ennél nem korábbi: Horváth 2013b: 188.)

Mostani korpuszstatistikámból (szintén) kizártam az olyan eseteket, amelyekben az *összes* ’egész, teljes’ jelentésű, így utána nem lehetséges számváltakozás. Csupán íze-lítőül és a 19. század második felében még gyakori voltuk miatt mutatok be néhány példát a kirekesztettekből: „E csalódásban él, mint tapasztaljuk, az *összes* [’teljes’] német *sajtó*” (1851: Csengery Antal: A közigazgatásról); „Alulírtnak az *összes* [’egész’] *tanári*

kar nevében van szerencsém egész tisztelettel előterjeszteni némely, tudományos intézetünknek részint szellemi oldalára, részint anyagi dolgaira vonatkozó indítványokat, s kérelmeket, illetőleg gazdasági választmányi határozatokat” (1858: Erdélyi János hivatalos levele); „s a közeledő veszély oly irtózatossá, annyira *öszves* [’teljes’] *Europát* fenyegető volt, hogy valamint miatta Venczel kibékült Fridrikkel, úgy Béla is idétlenség nélkül nem lehetett válogató segédkerésben, segédelfogadásban” (1861: Szalay László: Magyarország története).

A 19. század második felében a ’minden’ jelentésű *összes* után még hatalmas a többes szám fölénye. Kettő ezekből a többségi adatokból: „Főleg ékszer annyi van itt összehalmozva, mintha Budapest, Becs [!], Páris *összes ékszerészei* ide hozták volna kincseiket” (1877: Budapest. Napilap); „Reggelre az *összes ablakaimat* betörve találtam” (1881: Mikszáth Kálmán: Éji séták és éji alakok. Elbeszélés). – Az egyes szám 10% alatti részesedése vizsgálatom *összes szereplőjét* tekintve kirívóan csekély, a szakirodalmi előzményekre gondolva azonban egyáltalán nem váratlan. A kisebbségi példákból is kettőt idézek: „Hogy az üzlekedés nálunk lenézett, sőt magyartalannak tartott pálya, arra elég világos bizonyosság ama tény, hogy a kerek hazának *összes üzlete*, kicsiny és nagy, a milliomos vállalat úgy, mint a falusi szatócsbolt szinte, kivétel nélkül idegen kezében van” (1862: Vajda János: Önbírálat. Politikai röpirat); „Pest *összes cselédintézetében* megfordultam, s sehol egy egyén, ki a lengyel nyelvet beszélné” (1881: Mikszáth Kálmán: A „Kék kakas” a Kerepesi úton. Elbeszélés). – Az idézett Mikszáth-példák jól mutatják, hogy olykor ugyanannak a szerzőnek a nyelvhasználata sem teljesen következetes, a legnagyobbaké sem.

A *többi* adatainak megrostálása egyszerűbb, mint az *összes*-hez kapcsolódóké: csupán a megszámlálhatatlan denotátumú alaptagok kizárására kell ügyelni, ezeknek a száma pedig jelentéktelen a megszámlálhatókéhoz képest.

A *többi* jelzőre az ÓmK.-ban nem találtam adatot, a TMK. pedig 80%-osnak mutatja a többes számú egyeztetés részesedését (Horváth 2015: 482, ill. 487–488). Az MTSzt. anyagában (Horváth 2013a: 78–79) a 18. század végén és a 19. században végig a többes szám dominál, de a 19. század végére 60%-ra csökken a képviselése. A 20. század első negyedére pedig megfordul az arány: az egyes szám válik jellemzőbbé. Később a többes szám még inkább háttérbe szorul, bár eltűnéséről szó sincs. – A drámákban, úgy látszik, a változási folyamat kissé másképpen, előbb fáziskéséssel, majd hirtelen ugrással ment végbe: a 20. század első felében még a többes szám némi fölényével tapasztalható erős ingadozás, azután viszont az egyes szám alkalmazása kizárólagos (Horváth 2013b: 188).

Ilyen kutatási előzmények ismeretében nem okoz meglepetést, hogy mostani felmérésemben a *többi* utáni egyeztetések 68%-a többes számú. Két példa a körükből: „Cirmos büszkélkedett származásával, nem igen vegyült a *többi macskák* közé” (1878: Erdélyi Gyula: Cirmos. Vázlat); „A csipőre helyezett kezek hüvelykujjai hátrafelé, a *többi ujjak* előre tartatnak” (1886: Porzsolts Lajos: A tornázás kézikönyve). Ugyancsak kettő a még kisebbségben lévő egyes számra: „De a *többi elefánt* most sem tágita” (1853: Andrássy Manó: Utazás Kelet-Indiákon); „A terem ajtait Olga egyszerre elállotta őrségével s Zoé a *többi nővel* az erkélyre rohant” (1879: Sziklay János ford.: Sacher-Masoch: A fekete cárnő. Beszély).

A *némely* akkor tekinthető a számegegyeztetés irányítójának, ha 'egyik-másik' a jelentése (részletesebben: Horváth 2013a: 79). Sokszor azonban nehéz megállapítani, hogy ezzel a jelentéssel van-e dolgunk, így az adatok osztályozásakor nagy a szubjektivitás veszélye. Sok múlik azon, hogy az elemző mennyire szigorúan szabja meg a statisztikába bevonható adatok körét. A magam esetén szemléltetve: a korábbi szegedi felméréskor a 19. század utolsó két negyedéből összesen majdnem 600 adatot találtam alkalmasnak a statisztikához, míg most (szigorúbb mércével) 400-nál is kevesebbet.

Az 'egyik-másik' jelentésű *némely* az ÓMK.-ban olyan kevésszer bukkan fel, hogy statisztikai értékelésről nem lehet szó; a TMK.-ban pedig 70%-nyi a többes szám részesedése (Horváth 2015: 482, ill. 487). Az előző szegedi előadásomban úgy találtam, hogy a 18. század végén és a 19. század első három negyedében a többes szám határozott főlényben van, bár egyre csökkenő képviselettel. A 19. század utolsó negyedében viszont az egyes szám veszi át a vezető szerepet, és meg is őrzi az egész 20. századon át, de úgy, hogy a többes szám jelenléte sohasem válik jelentéktelenné (Horváth 2013a: 80; vö. még Tompa 1985b). (Drámavizsgálatomban pedig olyan kevés adatot találtam, hogy statisztikai értékelésre nem volt módom; vö. Horváth 2013b: 189.)

A mostani szegedi előadáshoz végzett anyaggyűjtéskor arra az eredményre jutottam, hogy az MTSzt.-nek a 19. század második felébe tartozó szakaszában az 'egyik-másik' jelentésű *némely* után az egyes szám a gyakoribb, 54%-os részesedéssel. Érdemes azonban összevetni a harmadik és a negyedik századnegyed képét: az előbbiben még 52% a többes szám képviselete, az utóbbiban azonban már csak 35%, tehát a két századnegyed között itt is felfedezhető az előző szegedi elemzésben látott fordulat az egyes szám javára. – Egyet-egyed idézek az egyes és a többes szám példáiból: „számos esetben csakugyan constatálva lett a rendetlen észjárás, melyet *némely öngyilkos* elhatározásának végrehajtása előtt tanusított” (1876: Németh Antal: Az öngyilkosságról); „*Némely rabszolgavásárokon* csupán asszonyok és gyermekek árulhatnak” (1854: Fényes Elek: A török birodalom leírása).

A *csupa* akkor viselkedik a számegegyeztetés irányítójaként, ha 'csakis, kizárólag'-szerű a jelentése, az utána következő főnév denotátuma pedig megszámlálható (részletesebben: Horváth 2013a: 80–81). Igaz, itt is adódhat olyan gond, mint a *némely* szerepének megítélésekor: nem mindig állíthatjuk kétség nélkül, hogy ezzel a jelentéssel van dolgunk.

Az ÓMK. és a TMK. anyagában a *csupa* nem volt ilyen adattal képviselve (vö. Horváth 2015: 482, 486). Az MTSzt. teljes anyagának diakrón áttekintésekor azt láthatam, hogy a 'kizárólag'-féle jelentésű *csupa* után a 18. század végén az egyes szám volt többségben, azután viszont három századnegyeden át a többes szám. A 19. század végére megint az egyes szám került főlénybe. Vezető szerepét a 20. század folyamán végig megőrizte, egyre erősebb térhódítással (Horváth 2013a: 81–82). – A 20. századi drámakorpuszomban 80%-ban egyes számú az egyeztetés (Horváth 2013b: 189).

A mostani tanulmányhoz szigorúbban rostáltam meg az adatokat: míg az előző alkalommal 96-ot minősítettem alkalmasnak arra, hogy bekerüljön a statisztikába, ezúttal csak 59-et. 57%-nál nagyobb részük után többes számú az egyeztetés, és ez a két századnegyedre is egyformán igaz (57,14%, ill. 57,89%), vagyis a 19. század 3. és utolsó negyede között itt nincs fordulat. – Egy-egy példa az egyes és a többes számú egyeztetésre:

„A harmadik emeleten *csupa* szorgalmas *ember* lakott, kiket semminemű zaj fel nem ébreszthetett boldog álmukból” (1862: Szokoly Viktor: Szállítás nélkül! Életkép); „A béke és szelidség jelképeül *csupa nők* fogják őrseregemet képezni” (1879: Sziklay János ford.: Sacher-Masoch: A fekete cárnő. Beszély).

Ami a határozatlanok csoportjának egészét illeti, S. Hámori Antónia a történeti grammatikába írt fejezetében (1995: 355) – a megszámlálhatóság szempontjának érvényesítése nélkül – a többes számú egyeztetés részesedését egyharmadosnak, azaz a határozott számnevek utánival nagyjából egyformának találta. Dömötör Adrienne (2011b: 168) az általa vizsgált ómagyar nyelvemlékek mindegyikében azt állapíthatta meg, hogy a nem határozottak után gyakoribb a többes számú egyeztetés, mint a határozott számneveket követően. Hogy az ÓmK. készletének felmérésekor nem ilyen eredményre jutottam (vö. Horváth 2015: 481–482), az abból adódik, hogy az adatállomány nagy részét szolgáltató Bécsi kódex éppen a határozott számnevek utáni többes számot kedveli különleges mértékben. A határozatlanok melletti többes számnak az ÓmK.-beli, 50%-ot megközelítő képviselője viszont összhangban van Dömötör Adrienne eredményével.

Középmagyar kori anyagának egészét tekintve Dömötör Adrienne (2011b: 169) a nem határozott számnevek után kisebb arányban talált többes számot, mint az általa megvizsgált kódexekben, ez a csökkenés azonban meg sem közelítette a határozott számnevekkel kapcsolatban mértet. Az egyes évszázadokat tekintve pedig Dömötör a többes szám terjedését figyelte meg, olyannyira, hogy az a 18. században valamivel meg is előzte az egyes számot. – A TMK.-ra is igaz, hogy az ÓmK.-hoz képest megritkult a többes szám használata, de jóval kisebb mértékben, mint a határozott számneveket követően: 38%-ra visszaesve (Horváth 2015: 486–487). A TMK.-n belül viszont az évszázadokat tekintve a többes szám terjedése nem észlelhető.

Az újmagyar kor első felének átlagát Dömötör Adrienne (2011b: 170–173) a középmagyar periódus egészéhez találta hasonlóknak, forrásonként meglehetősen különböző arányokkal.

Mostani vizsgálatom tanúsága szerint a nem határozottak után a többes szám részesedése a 19. század második felében még mindig 20% közelében van, tehát a sokszorosra a határozott számnevek mellettinek. Igaz, a kép – akárcsak a csoport összetétele – vegyes, és szélsőségek is jelen vannak benne: a mutató, kérdő és vonatkozó számnévi névmások után az egyeztetés a határozott számnevek utánihoz hasonló, míg az *összes* és a *többi* után a többes szám van elsősorban, illetve nagy többségben.

Érdekes itt is összevetni a század harmadik és utolsó negyedének összképét (19/3. és 19/4.). A 19/3.-ban 8618 : 2318, míg a 19/4.-ben 6935 : 1070 az egyes és a többes számú egyeztetés aránya. Százalékban kifejezve ez 78,80 : 21,20, illetve 86,63 : 13,37. A többes szám képviselőjének csökkenése tehát szignifikáns mértékű.

A határozatlanok csoportjának tagjai melletti számhasználat a műfaji és egyéni jellemzők szerint külön feltárást igényelne. Annyit mindenesetre az adatok értékelése közben is megfigyelhettem, hogy a többes számot (is) kedvelő szerzők köre hasonló, mint a határozott számnevek utáni egyeztetés esetében: példaként említhető Kemény Zsigmond, Orbán Balázs, Déryné Széppataki Róza, Karacs Teréz, Magyar László mellett pedig egy másik nagy utazó, Xantus János is.

4. Kitekintés

Befejezésül – az előző pontokban szereplő összefoglalások megismétlése helyett – a további lehetséges kutatási irányokról szeretnék néhány szót szólni.

Az a tény, hogy a határozott számnevek melletti egyeztetés egységes, és lényegében megfelel a későbbi-mai képnek, a kivételek felé irányítja a figyelmet. Annak a felderítésére ösztönzi a kutatót, hogy a többes számot is alkalmazó szerzők milyen szövegkörnyezetben, miért és saját nyelvhasználatukat tekintve milyen relatív gyakorisággal élnek ezzel a megoldással. Ilyenféle vizsgálódás persze a „határozatlanok” néven összefogott csoportra nézve is érdekes lenne.

A határozatlanok csoportjának több tagját is – ahogy ezt a 3. pontban velük kapcsolatban jeleztem – érdemes lenne differenciált, jelentések szerinti elemzésnek alávetni. Ugyanennek a csoportnak bizonyos melléknévszerű tagjairól (*számos, számtalan, sokféle, mindenféle*) a 20. és 21. századi egyeztetésmódra vonatkozólag sincs pontos képünk, az őket követő száahasználat minőségi és mennyiségi szempontból is feltárás kívánna.

Biztosak lehetünk abban, hogy a határozott számnevek után lényegében kizárólagossá váló egyes szám erős mintát, analógiás alapot kínált a határozatlanok csoportjának is. Hogy ennek a hatásnak az érvényesülését hogyan, milyen mértékben segítette a 19. és a 20. században a nyelvtanítás és a nyelvművelés (gondoljunk például a most vizsgált korszak közepén induló Magyar Nyelvőrre), az szintén kutatásra érdemes; vö. ehhez Dömötör Adrienne (2011b) ilyen tárgyú észrevételeit is.

Szintén vizsgálati témát kínálnak a 19. és 20. századi idegen nyelvi hatások (a fordításokban és azokon kívül is).

Ha pedig kilépünk a köznyelvi (jellegű) írásbeliség köréből, természetesen szintén feltárásra vár a nyelvjárási és a szaknyelvi, valamint a beszélt nyelvi száamegyeztetés.

HIVATKOZÁSOK

- E. Abaffy Erzsébet 1964: Mondattani problémák a XVI. században. A jelző és a jelzett szó számbeli egyeztetéséről. *Magyar Nyelv* 60, 155–161.
- Dömötör Adrienne 2011a: Egyes és többes számot váltakoztató jelzős szerkezetek a kései ómagyar és a középmagyar korban. In Bakró-Nagy Marianne – Forgács Tamás szerk.: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VI.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, 7–17.
- Dömötör Adrienne 2011b: Egyes és többes számot váltakoztató jelzős szerkezetek a kései ómagyarban, a középmagyarban és az újmagyar kor első felében. *Magyar Nyelv* 107, 160–175.
- Elekfi László 1955: Az összes mint jelző. *Magyar Nyelv* 51, 349–354.
- S. Hámori Antónia 1995: A mennyiségjelzős szerkezetek. In Benkő Loránd főszerk., Rácz Endre szerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2: Mondattan, szöveggrammatika.* Budapest: Akadémiai, 351–355.
- Hegedűs Attila 2001: A nyelvjárási mondattani jelenségek. In Kiss Jenő szerk.: *Magyar dialektológia.* Budapest: Osiris, 362–374.

- Horváth László 2003: A mennyiségjelzős szerkezetek. In Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk.: *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris, 246, 467–468, 670, 765–766.
- Horváth László 2011: A felszólító módú igealakok kettősségének diakrón korpuszvizsgálata. In Bakró-Nagy Marianne – Forgács Tamás szerk.: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VI*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, 115–122.
- Horváth László 2013a: *Összes, többi, némely, csupa*: számhasználati diakrón korpuszvizsgálat. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs szerk.: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, 69–84.
- Horváth László 2013b: Egyeztetési vizsgálódás 20. századi drámákban. *Magyar Nyelvőr* 137, 172–192.
- Horváth László 2015: Két korpuszok vallomása. *Magyar Nyelvőr* 139, 477–491.
- Horváth László 2018: Szó szerkezet-történet. In Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk.: *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Budapest: Tinta, 168–195.
- Imre Samu 1953: Helyes-e és hogyan helyes az *összes* használata? *Magyar Nyelv* 49, 156–165.
- MTSzt. = *Magyar történeti szövegtár [1772–2010]*. <http://www.nytud.hu/hhc> (Letöltés: 2018. október.)
- Németh Luca Anna 2015: Illemtankönyvek és társalgási útmutatók mint történeti szociopragmatikai források. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs szerk.: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VIII*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, 129–146.
- Németh Miklós 2008: Egy szintaktikai változás tipológiája és szociális terjedése. A számnévi jelző utáni főnév egyes- és többes számú használata XVIII. század eleji hivatalos iratokban. In Büky László – Forgács Tamás – Sinkovics Balázs szerk.: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei V*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, 141–155.
- NymKk. II. = Grétsy László – Kovalovszky Miklós főszerk. 1985: *Nyelvművelő kézikönyv II*. Budapest: Akadémiai.
- ÓmK. = Ómagyar korpusz. <http://omagyarkorpusz.nytud.hu> (Letöltés: 2015. április–május.)
- Rácz Endre 1968: A mennyiségjelző. In Bencédy József – Fábíán Pál – Rácz Endre – Velcsov Mártonné: *A mai magyar nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó, 342–343.
- Rácz Endre 1980: Az állítmány egyeztetése a mennyiségjelzős alannal a mondategységben belül. *Magyar Nyelvőr* 104, 257–273.
- Rácz Endre 1991: *Az egyeztetés a magyar nyelvben*. Budapest: Akadémiai.
- TMK. = Történeti magánéleti korpusz. <http://tmk.nytud.hu> és http://tmk.nytud.hu/2/userguide_nav.html (Letöltés: 2015. április–május.)
- Tompa József 1985a: Mennyiségjelzős szók egyes vagy többes száma. In *NymKk. II.* 149–150.
- Tompa József 1985b: Minőségjelzős szók egyes vagy többes száma. In *NymKk. II.* 173.